

KATARÍNA KARABOVÁ*

Vernakulárny charakter lexikografických súčastí po latinsky písaných diel slovenskej proveniencie v 18. storočí

KARABOVÁ, K.: Vernacular character of lexicographic components in works with Slovak origin written in Latin in the 18th century. *Slavica Slovaca*, 56, 2021, No. 2, pp. 182-190 (Bratislava).

The present study analyses the lexicographic components in prints written in Latin in the 18th century, which, depending on the authorship, language, place of publication or content, concern Slovakia or Slovaks. It defines the form, method and meaning of their inclusion in the work in the context of intersection with vernacular languages as a starting point for the mediation of mostly technical vocabulary to the reader in conjunction with the practical context of the presented works.

Lexicography, vernacular languages, vocabulary, paratexts, baroque literature, pre-Bernolák period.

Úvod

Všetky časti akéhokoľvek literárneho diela sa významným spôsobom ako celok podieľajú na jeho kompaktnosti, pričom čitateľovi, a to nielen súvekému, tak ponúkajú vynikajúci prostriedok pre pochopenie autorského konceptu a zámeru. V tomto zmysle je bez pochýb zaujímavé skúmať aj mnohé tzv. paratextové pasáže diel, ktoré by mali pre čitateľa predstavovať akúsi vstupnú bránu do samotného diela.¹ Z iného pohľadu sa dá na tieto textové zložky nazerať ako na priestor, kde sa odohráva literárna komunikácia, teda kde prebieha transfer častokrát podprahových informácií, prostredníctvom ktorých má čitateľ možnosť preniknúť nielen do zákulisia tvorby literárneho diela, v prípade, že ide o výber subjektívne ladených prvkov použitých autorom, napr. v titulných listoch, dedikáciách, predhovoroch či epilógoch, ale v osobitých prípadoch poskytujú paratexty čitateľovi taktiež priestor pre sprostredkovanie obsahu diela a jeho precíznejšiu percepciu. Jedným typom takýchto sekundárnych textov v tlačiarňach, ktoré vychádzali na Slovensku v 18. storočí v latinčine, sú aj lexikografické zložky uvádzané zväčša na konci diela. Pri podrobnejšom skúmaní týchto „slovníčkov“ zameranom na predmetné dielo ako celok je možné nájsť viaceré zaujímavé momenty k historickému vývinu slovenského jazyka, jeho percepcii v takýchto spisoch, ako aj k prienikom vernakulárneho jazyka² do predovšetkým odbornej spisby v tomto období.

I. Slovenčina a medzijazykové korelácie v predberňolákovskom období

Moderná jazykoveda nám predstavuje spisovný jazyk ako homogénny celok a nástroj praktickej, politickej, spoločenskej a kultúrnej interakcie. Konštituovanie slovenského jazyka začalo v 10. storočí prostredníctvom osobitých znakov, pričom do 14. storočia sa podľa J. Kačalu

* Mgr. Katarína Karabová, PhD., Katedra klasických jazykov Filozofickej fakulty v Trnave, Hornopotočná 23, 918 43 Trnava.

¹ Genette, G.: *Seuils*. Paris: Édition du Seuil, 1987, s. 11.

² Doruľa, J.: *Tri kapitoly zo života slov*. Bratislava: VEDA, 1993, s. 62-90.

slovenčina sformovala do tej podoby, v akej ju poznáme dnes. Autor má pri utváraní jazyka na mysli predovšetkým podstatné charakteristické prvky vyplývajúce z jeho praktického používania, čo v prípade slovenčiny vyústilo do vnútorne diferencovaného, jednako však integračnými jazykovými procesmi jednotného jazyka slovenského etnika, pričom je potrebné zdôrazniť, že slovenčina niekoľko storočí žila v bezprostrednom kontakte s latinčinou, nemčinou, maďarčinou, češtinou, poľštinou, teda pri jej vývine nie je možné hovoriť o izolovanosti.³ Jazyk ako živý organizmus celkom prirodzene prijíma a časom absorbuje nové slová či stylistické postupy pod vplyvom iných jazykov. Neustálym zmenám sú pritom vystavené všetky jeho zložky, tak zvuková stránka, ako aj slovná zásoba a gramatika. Najrýchlejšie na zmeny reflektuje slovná zásoba, kde sa zmeny dajú vnímať už medzi dvoma generáciami, naopak najkonzervatívnejšia je gramatika, ktorá sa môže aj v priebehu storočí meniť len veľmi nepatrne.⁴ Kontinuita jazykových kontaktov je v prípade slovenského jazyka nespochybniteľná počas všetkých historických období od 10. storočia po kodifikáciu slovenčiny v 19. storočí. Na jednej strane vnímame istú exkluzivitu latinčiny a nemčiny, či vplyv češtiny ako dôsledok kultúrnych, náboženských a obchodných stykov slovenského etnika, na strane druhej sú tu dlhodobé kontakty s maďarsky hovoriacim obyvateľstvom v spoločnom štátnom útvare.⁵ Komplikované kultúrno-spoločenské pomery jednak v oblasti náboženstva, politiky, ale aj v národnostných pomeroch predovšetkým od 16. storočia vyvolávajú zvýšenú literárnu tvorbu. Vďaka ľahšiemu prístupu k vzdelaniu a dostupnejšej knižnici produkuje a vydáva pre verejnosť čoraz viac učencov svoje práce v rozmanitých vedeckých oblastiach. A tak odhliadnuc od konfesie sú diela vydávané najmä v latinčine, a to najmä v tých prípadoch, ak sa uchádzajú o uznanie ich vedeckého charakteru,⁶ na druhej strane slovenčina, resp. slovakizovaná čeština, sa na istý čas stáva jazykom skôr popularizačnej literatúry a náboženskej spisby, podobne sa využíva v administratívno-právnej oblasti.

S medzijazykovými koreláciami sa v tlačiarach predbernalákovského obdobia stretávame predovšetkým na úrovni slovníkov, gramatík, syntaktických cvičení, či synonymických a frazeologických glosárov.⁷ Autorom takýchto publikácií išlo predovšetkým o upriamanie pozornosti čitateľa na možné paralely, ale aj rozdiely v porovnaní s inými jazykmi. Obzvlášť vnímateľné je to pri prezentovaní významu frazeologizmov a ich konotácií, pričom silný dôraz sa kladie na vernakulárny vplyv v konfrontácii správneho výroku s nesprávnym, napr. latinská veta *si scires totam Bibliam interius et exterius* (keby si poznal celú Bibliu od A po Z) nesie pomerne výraznú vernakulárnu stopu.⁸ Čo sa týka slovenčiny, treba podotknúť, že v predbernalákovskom období v takýchto dielach stojí často na okraji. Ani dve rozsiahle a známe príručky Wagnerovo dielo *Universae phraseologiae Latinae corpus*,⁹ ani o niečo neskôr vydaný slovník *Gradus ad Parnassum*¹⁰ slovenskú nomenklatúru až na zopár výrazov neuvádzajú, hoci sa im nedá uprieť hlboký didaktický rozmer. Na fakt, že latinský jazyk mal významný vplyv na vývin slovenského kultúrneho ja-

³ Kačala, J.: Slovenčina pri míľnikoch slovenských dejín. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta, 2002, s. 21-22.

⁴ Černý, J.: Dějiny lingvistiky. Praha: Votobia, 1996, s. 35.

⁵ Kačala, J.: Slovenčina pri míľnikoch slovenských dejín, c. d., s. 47.

⁶ Paulíny, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1948, s. 44-45.

⁷ Hayeková, M.: Dejiny slovenských slovníkov do roku 1945. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 1990. 255 s.

⁸ Sipekiová, N.: Syntaxis ornata seu de tribus linguae virtutibus, puritate, elegantia, copia. Príspevok k dejinám vyučovania latinčiny a školstva v Trnave v 17. a 18. storočí. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2015, s. 63-74, tu: s. 64.

⁹ Wagner, F.: Universae phraseologiae Latinae corpus. Tyrnaviae: Typis academicis Societatis Jesu, 1750. 1272 s.

¹⁰ Gradus ad Parnassum sive novus synonymorum, epithetorum et phrasium poeticarum thesaurus. Tyrnaviae: Typis academicis Societatis Jesu, 1771. 1248 s.

zyka, poukazuje Svorad Zavarský prostredníctvom paralelnej lingvistickej komparácie latinského a slovenského textu diela Martina Sentivániho *Quinquaginta rationes et motiva / Padesáte prjčín a pohnutedlnostj*, pričom vychádza z predpokladu, že na latinsko-slovenské prieniky v období pred Bernolákom treba nazerať pomocou latinsko-slovenskej kontrastívnej gramatiky.¹¹

II. Lexikografické súčasti slovacikálnych tlačí 18. storočia pred Bernolákom

Slovníky, ktoré si v našej štúdií všimame, sú súčasťou (až na jednu výnimku) slovacikálnych tlačí vydaných v 18. storočí v latinčine. Je bez akejkoľvek pochybnosti, že každý slovník prezentuje istým spôsobom odraz svojej doby, teda konkrétnej etapy života danej spoločnosti, predstavuje reflexiu kultúry a systému, ale aj hodnôt či vzťahov fungujúcich v kultúre či spoločnosti v období, keď vychádza. Dá sa naplno súhlasiť s mienkou Martiny Ivanovej, že slovník opisuje a reflektuje a paralelne fixuje kultúrne vzorce, teda isté modely, štandardy a rámce.¹² Nami skúmané lexikografické súčasti tento názor potvrdzujú. Vo všetkých štyroch prípadoch ide o odborné publikácie, ktorých autori sa rozhodli poskytnúť svojmu čitateľovi lexikografickú pomocku s vybranou terminológiou. Diela uvádzame v chronologickom poradí.

V roku 1707 vyšlo v trnavskej univerzitnej knihtlačiarňi prvýkrát dielo *Iter oeconomicum*, ktorého autorom je prievádzsky rodák Ján Líčko.¹³ Druhého vydania v Trnave sa dočkalo v roku 1713. Po „ceste hospodárenia“, ako by sme mohli voľnejšie názov diela preložiť, sprevádza čitateľa anjel, pričom táto cesta má dvanásť zastavení reflektujúcich dvanásť oblastí súvekej mikroekonomiky. A ak by aj na prvý pohľad azda mohlo dielo pripomínať jednoduchého sprievodcu domácim hospodárením, pri hlbšom začítaní sa zistíme, že ide o premyslený súbor predpisov a presne cielených ponaučení, ako viesť rôzne typy hospodárstiev, dokonca ide o jeden z prvých návodov, ako viesť urbáre a majetkové súpisy. Súčasťou diela je štvorjazyčný latinsko-maďarsko-nemecko-slovenský slovník uvedený titulom *Catalogus onomasticus Itineris oeconomici*. Krátky predhovor autor začína slovami príslovia „Ľudí zväzujú slová, býčie rohy povraz“ (*Verba ligant homines, taurorum cornua funes, vetus est proverbium*) a prezentuje aj dôvod, ktorý ho viedol k zaradeniu tejto paratextovej súčasti, aby sa pocestný vyhol príliš dlhým zdržaniam na ceste, ktoré by mu mohla spôsobiť neznalosť niektorých náročnejších odborných pojmov. Slovníček pritom tvorí bežná 500 slov, najväčšie zastúpenie majú výrazy začínajúce písmenom C. Líčko nám nezatajil, z akých lexikografických predlôh pri tvorbe slovníčka vychádzal. Ako prvého menuje známeho lexikografa Ambróza Calepina, na druhom mieste uvádza pražské vydanie diela *Janua aurea linguarum* Jána Amosa Komenského z roku 1694 a do tretice ako zdroj udáva Latinsko-grécko-maďarský slovník jazykovedca a literárneho vedca Alberta Molnára, ktorý pôsobil na prelome 16. a 17. storočia. Zápisy jednotlivých výrazov ponúkajú ako prvý latinský ekvivalent, nasleduje maďarský, nemecký a slovenský, napr. *Symposiasterium* – *Vendegló ház* – *Gast Zimmer* – *Swetnice pro hosty*; *Rastrum* – *Gereblye* – *Rechen* – *Hrable*; *Origanum* – *Feketegyopár* – *Wohlgemuth* – *Dobramisel*.

V latinčine napísané historické dielo *Dejiny slovenského národa* vyšlo v roku 1780.¹⁴ Jeho autor rímskokatolícky kňaz Juraj Papánek sa pri skúmaní slovenskej histórie rozhodol medzi dejinnými udalosťami venovať 5. kapitolu slovenskému dialektu, v rámci ktorej načrtoľ spoji-

¹¹ Zavarský, S.: Príspevok k latinsko-slovenským jazykovým vzťahom v predbernolákovskom období. In: Prehľady vývinu slovenského jazyka a ľudovej kultúry. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2008, s. 140-149.

¹² Ivanová, M.: Identita, kultúra, slovníky: slovenčina v zrkadle súčasnej lexikografie. In: *Studia Academica Slovaca*, 2019, č. 48, s. 45-64, tu: s. 48.

¹³ Liczey, J.: *Iter oeconomicum, duodena stationum, quarum singulae in certas digressiones distribuuntur, definitum, ac ad urbaria ac inventaria diversissima dominiorum formanda directum*. Tyrnaviae: Typis Academicis, 1707. 301 s.

¹⁴ Papánek, J.: *Dejiny slovenského národa*. Z lat. originálu preložila Katarína Karabová. Bratislava: Perfekt, 2018. 597 s.

tosť jazyka medzi Slovákami a obyvateľmi Moravy, Čiech, Poľska, Chorvátska, Slavónie a iných oblastí. V Papánkovi prípade však nejde o zaradenie lexikografického materiálu v pravom slova zmysle, tzn. nenájdeme tu klasický slovník, ale súvislosti hľadá pri prezentovaní morfológických štruktúr na pozadí latinčiny, slovenčiny, češtiny, chorvátčiny a ilýrčiny. Konkrétne sa venuje flexii ukazovacieho zámena *hic, haec, hoc* / ten, tá, to / ten, ta, to / ov, ova, to ovo / ovaj, ova, ovo. Papánek na základe uvedeného tvrdí, že dialekt Slovákov je takmer totožný s českým, pričom Slováci zakončujú takmer všetky feminína na *-a* a ohýbajú ich podľa jednej deklinácie. Lexikografický charakter má časť 5. kapitoly, kde porovnáva slovnú zásobu z oblasti pokrmov, obliekania a bývania, pričom autor uvádza dovedna 27 výrazov v piatich slovanských jazykoch:

Tab. 1. Podoba slov označujúcich pokrm, obliekanie a bývanie

jazyk latinský	slovenský	chorvátsky	český	poľský
Frumentum	Obile, zbožj	Sitek	Obilj	Zboze, Obielje
Triticum	Žito	Psenica	Pssenice	Psenicza
Siligo	Rež	Hers	Žito	Res, Žito
Hordeum	Gačmen	Gecsman	Gečmen	Jeczmin
Avena	Oves	Ovasz	Oves	Oviesz
Pisa	Hrach	Grah	Hrach	Groch
Fabae	Bab	Bab	Bob	Bobr
Panis	Chleb	Kruh, Gleb	Chleb	Chlieb
Farina	Múka	Mooka	Mauka	Maka
Vestes	Ssaty	Oprava	Ssaty	Szati
Pallium	Plasst	Platy	Plasst	Plaszcz
Indusium	Kossela	Kossulya	Kosselye	Koszula
Pileus	Klobuk	Klobur	Klobauk	Kapelus
Caligae	Nohavice	Hlacse	Galhoty	Nogavice
Tibialia	Pančuchy	Hlacsice	Pančuchy	Pacochy
Calceamentum	Obuw	Obov	Obuw	Obowie
Calcei	Strevice	Postoli	Střevice	Streviki
Habitatio	Pribytek	Pribivanye	Obydyi	Przibitek
Murus	Zed'	Zid	Zed'	Mur
Domus	Dum	Doom	Chalupa	Dom
Cubiculum	Izba	Hisa	Svetnice	Ized
Lectus	Postel	Postely	Postely	Loze
Mensa	Stúl	Terpeta	Stul	Stol
Scamnum	Lawica	Klub	Lavice	Lawa
Stabulum	Masstal	Stala	Marsstal	Stoina Mastalna
Fornax	Pec	Péc	Kamna	Piecz
Ovile	Owčinec	Ovcsarnica	Owčín	Owcsarnia

Papánek, presvedčený o slovanskej vzájomnosti, sa však neuspokojil len so zopár vyššie uvedenými príkladmi výrazov týkajúcich sa každodenného života človeka 18. storočia. Sú ako by nespokojný s predloženými príkladmi, siahol po texte modlitby Otče náš, ktorý čitateľovi predstavil nie v štyroch, ale v 12 slovanských jazykoch a v latinčine. Štvoricu z predchádzajúcich ukážok doplnil jazyk chorvátsky, dalmátsky, ruský, moskovský, kraňský, moldavský, kvádsky a lužický:

Tab. 2. Podoba modlitby Otče náš u J. Papánka

latinský	slovenský	český alebo moravský	ilýrsky alebo slávonský	chorvátsky	dalmátsky	poľský
Pater	Otče	Otceze	Otsce	Otecz	Otsche	Oycze
noster	nass	nass	nass	nasc	nash	nasz
qui	ktery	genž	koji	koji	koji	ktorish
es	gsy	gsy	jesi	si	jeszi	jess
in coelis	na nebesych	w nebesich	na nebesih	na nebeseh	na nebesih	w nebesich
sanctificetur	oswet sa	osviet sa	svetise	svetise	svetiseze	swieczszie
nomen tuum	gméno twe	gmeno twe	imme tvoje	ime tvoje	ime tvoje	miono twoe
adveniat	prjd'	przid	pridi	pridi	pridi	przydz
regnum	kralostwj	kralowstwi	kralyestvo	kralyestvo	kralyestvo	kroljestvo
tuum	twe	twe	tvoje	tvoje	tvoje	twe
fiat	bud	bud	budi	budi	budi	budz
voluntas tua	wula twa	wule twa	volya tvoja	volya tvoja	volya tvoya	volja twa
sicut	gako	gako	kako	kak	kako	jako
in coelo	w nebi	v nebi	na nebu	na nebu	na nebu	w nebie
sic	tak	taky	tako	tak	taky	taki
et in terra	y na zemy	y na zemy	i na zemlyi	i na zemlve	na zemyi	na ziemi
panem nostrum	chleb nass	chleb nass	kruh nass	kruha nassega	kruha nassega	chlieb nos
quotidianum	wezdagssy	vezdegssy	svagdani	vsagdassnyega	szakdanyega	powszedni
da nobis	dag nam	deg nam	daj namga	daj nam	day nam	dui nam
hodie	dnes	dnes	danas	denes	danasz	dzisiaj
et	a	a	i	i	i	i
dimitte nobis	odpust nam	odpust nam	odpusti nam	odpusti nam	odpuscaj nam	odpusz nam
debita nostra	winy nasse	winy nasse	duge nasse	duge nasse	dugi nashi	winy nasze
sicut et nos	gako y my	gakož y my	kako i mi	kak i mi	kako y mi	iako i mi
dimittimus	opustáme	odpustjme	odpusctamo	odpustyamo	odpusesyamo	odpuszami
debitoribus	winnjkom	winikúm	duxnikom	dusnikom	dusnikom	winowaizom
nostris	nassym	nassym	nassim	nascim	nashim	naszim
et	a	a	i	i	i	i
ne inducas nos	neuwed nas	neuvod nas	neuwedi nas	nevpelyaj nas	nevpelyami nasz	niewodz nas
in tentationem	w pokussenj	w pokussenj	u napalt	vuskussavenye	wnapaszt	wpokuzenie
sed libera nos	ale zbaw nas	ale zbaw nas	da izbavi nas	neg oslobodi nas	da iztavi nasz	alie zbaw nas
a malo	od zleho	od zleho	od zla	od zla	od nepriazni	ode zlego
Amen	amen	amen	amen	amen	amen	amen

ruský	moskovský	kraňský	moldavský alebo vandalský	slovansko- kvádsky	lužický alebo čerkeský
Otcze	Otce	Ozha	Voschzi	Ozhe	Vosch
nasz	nash	nash	nash	nash	nosch
ize	ishe	kir	kens	ishe	kensh
jesi	iesi	si	sij	jesshi	sy
na nebesech	u nebesih	u nebesih	nu neba	na nebesse	na nebebu
daswiatitsia	posuetise	posvezhenu bodi	nesuesche	nasvetise	vusves hone busky
imia	ime	jime	meno	ime	me
twoie	tvove	tuoje	twoio	tvoye	twoye
dapriidet	priidi	priddi knam	psisz knam	napredet	pshish knam
carstwo	kraljestvo	krajlestvu	kralostvo	czarstwo	krjlestvo
twoie	tuoye	tvoje	twoio	tuoye	twoio
a budet	budi	sidise	sstavi	da bodet	sestany
wola	volya	volia	vola	uolya	voli
twoia	tuoya	tvoja	twoia	tvoya	tvoja
jako	kako	kakor	yako	jako	takhack
na nebesi	u nebi	na nebi	na nebo	na nebessi	na nebu
i	tako iiii	taku	y tu	y	tak heu
na zemlyi	na zemlyi	na semlji	na zemi	na semlyi	na semy
chlib	hlib	kruh	kleb	hlebe	klib
nasz	nash	nash	nash	nash	nash
nasussezny	uszakadni	viakdajny	dneisthi	nosostim	shidni
dazd nam	day nam	day nam	day nam	dash nam	day nam
dnes	danas	dones	schniz	danas	shensa
i	i	i nu	a	y	a
osrawi	odpuszti	odpuszti	vodai	ostavi	vodoy
nam	nam	nam	nam	nam	nam
dolhi	duge	dulge	wyni	dolgi	vyni
nashe	nashe	nashe	nashe	nashe	nashe
iako	kako	kakor	ak	jakosche	ack
y my	y mi	tudimi	my	yme	my
ostawljajem	odpuscsamo	odpustimo	wodawami	ostavljamo	wodowamy
dolznikom	dusnikom	dulsnikom	winikom	dosnikom	winikam
naszim	nashim	nashim	nashym	nashim	nashim
i	i	i nu	a	y	a
nawowedi	nevavedi	neupelaj	nevestich	neuavedi	neweshi
nas	nasz	nasz	nas	nas	nass
woiskuszenie	v napaszt	vishusno	do pitowajno	va napaszt	do spitowanja
no	da	tamash	ale	nas	ale
izbawi	iztavi	reshi	vinosz	sztac	wimoshi
nas	nasz	nasz	nas	nas	nass
ot	do	od	vod	o	voc
tukawaho	zla	zlega	slego	tiukeyago	slego
amen	amen	amen	amen	amen	amen

Záujem o porovnávanie slovanských jazykov pritom pozorujeme aj o niekoľko desaťročí neskôr u viedenských profesorov venujúcich sa porovnávacej gramatike slovanských jazykov a klasifikácii slovanských nárečí. V tejto oblasti spomeňme dielo Václava Fortunáta Durycha *Bibliotheca Slavica* z roku 1795 či Dobrovského *Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris* z roku 1822. Porovnávacej gramatike sa na Viedenskej univerzite vo veľkej miere venoval aj M. Václav Šimek, ktorý sa podujal na veľmi náročnú, o to však zaujímavejšiu úlohu kritickéj klasifikácie rakúskych Slovanov a nimi používaných jazykov v spise s názvom *Slavicae linguae historia critica*, ktorý ako čistopis objavil pražský bohemista Václav Petrbok.¹⁵

Z roku 1790 pochádza dielo učebnicového charakteru *Compendium oeconomiae ruralis*, ktorého autorom je univerzitný profesor fyziky Matúš Pankl.¹⁶ Konceptne autor vychádza zo starších spisov, ktorých východiská by sme mohli vnímať už v literatúre antického staroveku, keďže svoje dielo člení na tri časti, ktoré venuje pestovaniu rastlín, chovu domácich zvierat a zakladaniu a správe hospodárstva.¹⁷ Odhliadnuc od zaujímavého obsahu Panklovho diela, našu pozornosť v súvislosti s témou príspevku zaujme štvorjazyčný slovník v jeho závere s názvom *Index difficiliorum vocabulorum in hoc libro contentorum*. Detailnej analýze ho už podrobila vo svojej monografii Mária Vyvíjalová,¹⁸ a tak nám poslúži ako jeden z príkladov zaradenia lexikografických častí v odbornom diele. Štvorjazyčná nomenklatúra prezentuje výrazy podobne ako iné uvedené slovníčky v abecednom poradí. Jednotlivé výrazy sú paralelne uvádzané v jazyku latinskom, maďarskom, nemeckom a slovenskom. Vyvíjalová hľadá spojitosti s Bernolákovým slovníkom, ktorý v tom čase mohol mať Pankl k dispozícii sčasti vo forme rukopisu, pričom konštatuje, že zostavovateľ slovníčka v Panklovom prvom vydaní *Compendium oeconomiae ruralis* postupoval podľa ortografického a gramatického princípu Antona Bernoláka.¹⁹ M. Vyvíjalová sa na základe lexikografickej stránky predmetného slovníčka pokúša určiť pramene slovnej zásoby. Činí tak porovnávaním podobných dostupných slovníčkov vydaných pred Panklom. Do úvahy pritom prichádza aj nami vyššie uvedené Líčkovovo dielo, ktorého slovníček obsahuje vyše 80 zhodných hesiel, avšak jeho slovakizované ekvivalenty nenasvedčujú, že by Líčkov slovníček mohol byť pre Pankla predlohou. Podobne usudzuje aj o *Gradus ad Parnassum* a Wagnerovom *Universae phraseologiae Latinae corpus*. Väčšiu zhodu pri výskume poskytuje až rozsiahle dielo českého lexikografa Kašpara Vusína.²⁰

V roku 1793 vydal Ján Krstiteľ Grossinger prvý z dovedna deviatich zväzkov prírodovedne zameraného diela *Universa historia physica regni Hungariae*,²¹ ktoré sa považuje za prvú syn-

¹⁵ Juríková, E. – Newerkla, S. M.: Stopy slovenčiny v latinskej všeslovanskej gramatike Maximiliána Václava Šimka. In: Sambucus X. Práce z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky. Trnava – Kraków: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2014, s. 154-168.

¹⁶ Pankl, M.: *Compendium oeconomiae ruralis*. Posonii: Typis Joannis Michaelis Landerer, 1790. 358 s.

¹⁷ Autor sa v tomto prípade mohol nechať inšpirovať viacerými starovekými dielami. Za všetky spomeňme tri spisy z dejín rímskej literatúry. M. Porcius Cato Censorius je autorom diela *De agricultura*, v ktorom poľnohospodárstvo propaguje ako ekonomickú činnosť s vysokým morálnym kreditom spájanú s cnosťami predkov. O storočie neskôr M. Terentius Varro Reatinus sa v troch knihách diela *De re rustica* venuje otázkam spravovania hospodárstva, chovu dobytky a chovu hydiny. A napokon v 1. st. po Kr. L. Iunius Moderatus Columella vydáva rovnomenné dielo, pričom v dvanástich knihách preberá postupne obrábanie pôdy, ošetrovanie stromov a viníc, chov dobytky, včelárstvo, záhradníctvo, ovocinárstvo. Por. K. Karabová: Dejiny rímskej literatúry. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2015, s. 50-54.

¹⁸ Vyvíjalová, M.: Bernolákov autentický slovníček spred roku 1790. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1969. 70 s.

¹⁹ Vyvíjalová, M.: Bernolákov autentický slovníček spred roku 1790, c. d., s. 15.

²⁰ Vyvíjalová, M.: Bernolákov autentický slovníček spred roku 1790, c. d., s. 16.

²¹ Grossinger, J. B.: *Universa historia physica regni Hungariae secundum tri regna naturae digesta. Posonii est Comaromii, sumptibus et typis Simonis Petri Weber, 1793. 591 s. + Nomina generica et specifica.*

tetickú prácu o prírodných pomeroch u nás.²² V závere práce sa nachádza slovník všeobecných a špecifických pomenovaní štvornožcov čiže cicavcov na území Uhorska v šesťorakej jazykovej mutácii. Názvy živočíchov sú prezentované v latinskom, maďarskom, nemeckom, slovenskom, českom a ilýrskom jazyku. Autor ich v abecednom poriadku uviedol dovedna 98, na tomto mieste však treba poznamenať, že nie každé zaradené slovo disponuje všetkými šiestimi jazykovými variantmi, čo sa týka tých pojmov, ktoré majú v troch slovanských jazykoch rovnaký, prípadne podobný ekvivalent. Na druhej strane treba uviesť, že mnohé výrazy disponujú synonymickými tvarmi, či uvádzajú aj termíny z iných jazykov, napr. z poľštiny alebo slovenských nárečí. Ako príklady uved'eme: *Agnus – Bárány* – Lamm, *Lämmsein* – Beran, Beránek, Jehňátko; *Camelus – Teve* – Kameel – Welblud; *Hermellinus, Hermelus, Erminea – Hölgy* – Hermelin – Kolcawa bíla – poľ. Gorostaj; *Meles seu Taxus – Borz* – Dachs – Gezwec, Jazwec, na Liptove Borsuk. Z posledného uvedeného príkladu máme možnosť vidieť, že Grossinger uvádza pri výraze jazvec ekvivalent tohto pojmu používaný v liptovskom nárečí *borsuk*. Z lingvisticko-geografického aspektu venuje výrazom jazvec/borsuk zvýšenú pozornosť vo svojom diele Anton Habovštiak.²³ Výraz pre kunovitú šelmu borsuk patrí, podobne ako jazvec, do skupiny slov, ktoré delia slovenské územie na juhozápadoslovenský a severovýchodoslovenský makroreál pri tzv. dichotomicom, resp. binárnom členení slovenských jazykov. Podľa Habovštiaka sa radia medzi najstaršie lexikálne prevzatia neslovenskej proveniencie, podobne ako potkan/patkaň, egreš z latinského *agresta*, kmín z lat. *cuminum*, či cintorín z latinského *coemeterium/cimeterium*. Aj v prípade Grossingera je potrebné zdôrazniť, že ide o odborné dielo z vednej oblasti prírodovedy a prírodný slovník sprostredkúva čitateľovi názvy živočíchov pertraktovaných v ústrednom texte.

III. Význam doplnkových slovníkov a jazykové korelácie

Na zmysel a významnosť sprievodných textov v podobe miniatúrnych lexikografických príručiek môžeme nazerať z viacerých uhlov. Jedným je celkom určite ich praktický význam, odrážajúci realitu, ktorú si uvedomil ešte pred vydaním knihy jej samotný autor. Náročnosť odborného textu, zvlášť ak ide o hutný text prezentujúci nejaké nóvum alebo presné pravidlá a predpisy, ako je to pri Ličkovej *Ceste hospodárenia*, predpokladá percipienta zorientovaného v danej látke. Pre čitateľov, ktorí by mohli mať s chápaním odborných termínov problém, je k dispozícii práve takýto slovníček pojmov týkajúcich sa hospodárenia. Ostatne do mikroekonomických vzťahov zachádza aj náš posledný autor Matúš Pankl, ktorý súc profesorom si celkom isto uvedomoval náročnosť pertraktovanej tematiky zriadenia a starostlivosti o hospodársky statok. Ani oblasť prírodovedy, ktorá v 18. storočí ešte stále spadala pod fyziku, nenecháva veľa priestoru pre predstavivosť, najmä pokiaľ sa súveký obyčajný človek nikdy nestretol napríklad s niektorými exotickými druhmi kopytníkov. V prípade Juraja Papánka sa pohybujeme v oblasti histórie, hoci jeho jazykový exkurz v zmienenej piatej kapitole sa týka slovanských dialektov. Jeho rozhodnutie je však plne akceptovateľné, nakoľko vďaka nemu podal ucelený obraz o dejinách jedného národa. Práve pri ňom by sme mohli začať uvažovať aj o inom pohľade na význam krátkych lexikografických súčastí takýchto diel. Poukázanie na možné analógie či diferencie vytvára takpovediac samo o sebe argument, zvlášť to môžeme vnímať v porovnávačej jazykovede, keď nás všimanie si spoločných jazykových črt privádza k hlbšiemu pochopeniu vývinu

²² Na Grossingerovo dielo v súvislosti s terminologickými a interpretačnými otázkami upozornili Kordoš, J. – Matoušek, B.: Matej Bel a prírodoveda. Problémy terminológie a interpretácie. In: Turčianska stolica. Čadca: Kysucké múzeum v Čadci, 2016, s. 37-51.

²³ Habovštiak, A.: Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov (so zreteľom na lingvistickú geografiu). Bratislava: VEDA, 1993, s. 105-115.

jazyka. Pri ďalšom možnom zmysle lexikografických súčastí by sme nemuseli zachádzať príliš ďaleko od prirodzených ľudských pohnútok. Už v dielach antických autorov sa stretávame so získavaním si priazne, tzv. *captatio benevolentiae*. Teda už pôvodcovia diel v staroveku túžili svoje dielo čo najlepšie „predať“ svojmu publiku, vyzdvihnúť jeho klady a odporučiť ho. Presne k tomu mnohí novovekí autori využívajú práve paratextové súčasti, predovšetkým predhovory diel. Za pokus im ale určite stálo, uchádzať sa o čitateľa aj iným spôsobom, a síce získať si obrazne povedané obecenstvo pridanou hodnotou svojho diela, pod ktorou celkom určite môžeme vnímať aj doplnkové slovníčky. Napokon dosvedčovať to môže aj viacnásobné vydanie týchto diel, čo predpokladá dopyt po nich.

IV. Záver

Hoci sa v odbornej literatúre uvádza, že pridávanie slovníčkov v rámci diel vydávaných v latinčine v predbernolákovskom období na území Slovenska bolo bežným postupom, nám sa dosiaľ podarilo odhaliť dovedna tri takéto diela, ak nerátame Papánkove *Dejiny slovenského národa*, ktoré vyšli v Pécsi. Všetky nami skúmané lexikografické súčasti však vykazujú isté spoločné črty. Okrem toho, že sa nachádzajú v odborných dielach (ekonómia, dejiny, prírodoveda), reflektujú isté vnútorné vzťahy vyplývajúce z charakteru samotného diela. Za ich vznik vďačíme predovšetkým uvedomelým autorom, ktorí sa rozhodli uľahčiť svojim čitateľom situáciu a takýmto spôsobom im sprostredkovali odbornú slovnú zásobu viažucu sa k preberanej tematike. Vo väčšine prípadov slovníkové heslá predstavujú zložitejšie termíny alebo také výrazy, ktoré sa používajú v odlišnej konotácii. Tieto doplnkové slovníčky majú teda nepopierateľný didaktický charakter. V neposlednom rade dnešnému percipientovi ponúkajú pomerne širokú škálu orientácie výskumu. Svojím charakterom totiž majú čo povedať nielen na poli skúmania napríklad dejin knižnej kultúry či pedagogiky, ale významným spôsobom poukazujú na oblasť výskumu vývinu slovenského jazyka a jeho reciprocitu v predkodifikačnom období.

Vernacular character of lexicographic components in works with Slovak origin written in Latin in the 18th century

Katarína Karabová

The paratext sections of any work contribute significantly to its compactness. Furthermore, they offer the reader – not only the contemporary one – an excellent means of understanding the author’s concept and intention. From another perspective, these textual components can be perceived as a wonderful transfer of subliminal information, through which the reader has the opportunity to get behind the scenes of the development of a literary work. The paratext components in the printed works published in Latin in Slovakia in the 18th century include the lexicographic parts specified at the end of the work. A detailed examination of these „glossaries“ focused on the work as a whole may reveal several interesting insights in the use of the Slovak language in such writings, as well as the penetration of vernacular languages into academic writing of this period. Based on the analysis of specific texts, the study aims to point out the linguistic correlations, the reasons for the use of glossaries and, last but not least, their significance for the reader.